

Превод от френски
ТОДОР ЧАКЪРОВ

Редактор на превода
СТОЯН АТАНАСОВ

ШАРЛ
МОНТЕСКЬО
ЗА ДУХА НА
ЗАКОНИТЕ

АВТОР НА ВСТЪПИТЕЛНАТА СТУДИЯ
АКАД. ЯРОСЛАВ РАДЕВ

Глава IV

Продължение
на същата тема

Демокрацията и аристокрацията не са по природа свободни държави. Политическата свобода има място само в умерените управления. Обаче тя не винаги се среща и в умерените държави; там има свобода само когато не се злоупотребява с властта; но историческият опит показва, че всеки човек е склонен към злоупотреба; и той върви в тази насока, докато стигне някакви предели. А и самата добродетел — кой може да си представи това — се нуждае от предели.

За да няма възможност от злоупотреба с властта, е необходима такава обществена уредба, че едната власт да възпира другата. Възможно е да се установи такъв ред, че никой да не може да те принуждава да вършиш това, което законите не те задължават да вършиш; и да не вършиш това, което законите ти позволяват.

Глава V

За целите
на различните държави

Макар всички държави общо да имат една цел — да запазят съществуването си, — все пак всяка една от тях има и своя, присъща само на нея цел. Така целта на Рим е била разширение границите на империята; на Лакедемон — войната; на юдеите — религията; на Марсилия — търговията; на Китай — спокойствието на обществото; на Родос — мореплаването; естествената свобода е цел на първобитните общества; цел на деспотическите държави са наслажденията на господаря; на монархиите — славата на господаря и държавата; на законите на Полша — независимостта на отделната личност; и произтичащото оттук потисничество на всички.

Има също така на света една нация, непосредственият предмет на чето държавно устройство е свободата. Нека разгледаме основните начала, на които тя се основава. Ако те са добри, свободата ще се отрази в тях като в огледало.

Не е трудно да се открие политическата свобода в едно държавно устройство. Ако тя може да се види там, където е, ако тя е намерена, защо да се търси по-нататък?

Глава VI

За държавното
устройство на Англия

Във всяка държава има три вида власт — законодателна, изпълнителна, която е част от международното право, и изпълнителна, която е част от гражданското право.

Чрез първата суверенът (или върховният служител) създава закони — временни или постоянни — и поправя или отменя досега съществуващите закони. Чрез втората той сключва мир или обявява война, изпраща или приема посланици, осигурява безопасността на държавата, предотвратява нашествия. Чрез третата той наказва престъпления и разрешава споровете между частни лица. Последната власт може да се нарече съдебна, а втората — просто изпълнителна власт на държавата.

За гражданина политическата свобода е онова душевно спокойствие, което произтича от чувството за сигурност у всеки; за да има такава свобода, необходимо е управлението да бъде такова, че гражданинът да не се бои от другия гражданин.

Ако законодателната и изпълнителната власт са съсредоточени в едно лице или учреждение, свобода не може да има; защото в такъв случай има опасност, че същият този монарх или сенат ще създава тиранически закони, които ще прилага тиранически.

Не може да има също така свобода, ако съдебната власт не е отделена от законодателната и изпълнител-

ната. Ако тя е съединена със законодателната, животът и свободата на гражданина ще се окажат във властта на произвола; защото съдия ще бъде законодателят. Ако съдебната власт е съединена с изпълнителната, съдията би могъл да има силата на угнетителя.

Всичко би било загубено, ако в едно и също лице или в едно и също управление, съставено от първенци, благородници, хора от народа, се съсредоточат трите власти: властта да се създават закони, властта да се привеждат в изпълнение държавните постановления и властта да се съдят престъпленията и делата на частните лица.

В повечето европейски държави управлението е умерено, защото господарят там, който държи първите две власти, оставя на своите поданици изпълнението на третата. У турците, където тези три власти са съсредоточени в ръцете на султана, царува ужасен деспотизъм.

В италианските републики, където тези власти са обединени, свободата е по-малко, отколкото в нашите монархии. Затова управлението там има нужда, за да съществува, от таква жестоки мерки, както управлението в Турция; свидетелство за това са инквизициите и санджиките, в които всеки доносчик може във всеки момент да пусне бележка с някакво обвинение.

Помислете какво може да е положението на гражданина в тези републики. Ведомството, което изпълнява законите, държи цялата власт, която си е дало като законодателят. То може да разори държавата, издавайки на волята си смисъл на общозадължителни закони; освен това, притежавайки съдебна власт, то може да унищожи всеки гражданин чрез отделни свои решения.

Цялата власт тук е наедно; и макар да не е налице онази външна помпозност, която отличава деспотическия господар, нейният дух се чувстваша във всеки момент.

Затова владетелите, които са се стремели към деспотизъм, винаги са започвали с обединяването в тяхно лице на всички власти; а много крале в Европа — като са обсебвали всички главни длъжности в държавата.

Разбира се, чистата наследствена аристокрация на италианските републики не съответства точно на азнатския деспотизъм. Многоличността на длъжностните лица понякога смекчаваша самата длъжност; не всички благородници винаги са единни в замислите си; създават се различни съдилища, които взаимно се ограничават. Така във Венеция Великият съвет има законодателната власт, предградията — изпълнителната, квантарията — съдебната. Но лошото е в това, че всички тези различни трибунали се състоят от длъжностни лица, принадлежащи към едно и също съсловие; а това не е друго освен една и съща власт.

Съдебната власт не трябва да се възлага на постоянно действащия сенат, а на лица, които за известно време от годината биват изтеглени от народа по начин, предвиден от закона, за образуване на съд, чиято дейност може да продължи толкова, колкото налага необходимостта.

По такъв начин съдебната власт, толкова страшна за хората, няма да бъде свързана нито с известното положение, нито с известната професия; тя ще стане, така да се каже, невидима и сякаш несъществуваща. Хората нямат непрекъснато пред себе си съдии; и се страхуват не от съдиите, а от съда.

Необходимо е даже при тежки обвинения нарушителят да се ползува по закон от правото си да избира съдии; или поне да може да отстранява от тях толкова, че на останалите да се гледа като на избрани от него.

Другите две власти могат да се възложат на длъжностни лица или на постоянни органи предвид на това, че те не се отнасят до частни лица; едната от тях е израз на общата воля на държавата, а другата — изпълнител на тази воля.

Но ако съставът на съда не трябва да бъде постоянен, в неговите решения трябва да има постоянство; те винаги трябва да бъдат точно приложение на текста на закона.

Ако те са израз само на личното мнение на съдията, тогава хората биха живели в обществото, без да знаят точно какви задължения им налага то.

Необходимо е даже съдиите да бъдат с еднакво обществено положение с подсъдимия или равни на него,

за да не си помисли той, че е попаднал в ръцете на хора, склонни към насилие над него.

Ако законодателната власт предостави на изпълнителната правото да вкарва в затвора граждани, които могат да дадат гаранция за своето поведение, свобода повече не може да има с изключение на случаите, когато гражданинът е задържан да отговаря без отсрочка, по обвинение в углавно престъпление; в тези случаи задържаните в същност са свободни, защото са подчинени само на властта на закона.

Но ако законодателната власт се окаже в опасност поради някакъв таен заговор против държавата или поради някакви връзки с врагове отвън, тя би могла да разреши на изпълнителната власт да арестува подозрителни граждани, които ще загубят свободата си временно, за да я имат постоянно.

И това е единственото съобразено с разума средство да бъде заместена тираническата власт на ефорите и още по-тираническата на венецианските инквизитори.

Тъй като в свободната държава всеки човек, който чувства, че е със свободна душа, трябва да се управлява сам, законодателната власт би трябвало да принадлежи на целия народ. Но понеже в големите държави това е невъзможно, а в малките е свързано с много трудности, необходимо е народът чрез своите представители да прави това, което не може да направи сам.

Хората много по-добре познават нуждите на своя град, отколкото нуждите на другите градове; и те по-добре съдят за способностите на своите съседи, отколкото за способностите на своите съотечественици. Ето защо членовете на законодателния орган не трябва да се избират от народа изобщо; целесъобразно е жителите от всеки крупен населен пункт да си избират свой представител.

Голямото преимущество на представителите е, че те са способни да обсъждат делата. Народът не е пригоден за това, което е една от големите слабости на демокрацията.

Не е необходимо представителите, получили веднъж от своите избиратели общо поръчение, да полу-

чават още и указания за всеки въпрос поотделно, както става в сеймовете в Германия. Вярно е, че по този начин думите на депутатите ще бъдат верен израз на гласа на народа; но това би довело до безкрайни протакания, би дало власт на всеки депутат над останалите и в най-спешните случаи цялата сила на нацията би могла да бъде възпряна от нечий каприз.

Когато депутатите представят някое съсловие — както добре го е казал г. Сидней³⁸ — като например в Холандия, те са длъжни да се отчитат пред тези, които са ги упълномощили; но друго е, когато те са представители на малки градчета, както в Англия.

Всички граждани от даден окръг трябва да имат право да дадат гласа си за избиране на представител с изключение на онези, чието положение е толкова ниско, че те са неспособни да имат собствена воля.

Повечето от древните републики са имали един голям недостатък: народът е имал право да взема важни решения, изискващи изпълнителска дейност, а това е нещо, за което той въобще не е способен. Той трябва да участва в управлението само като избира своите представители; това е напълно по силите му. Защото колкото и малко да са хората, които могат да установят точните граници на способностите на човека, всеки е способен да реши изобщо дали този, когото е избрал, е по-сведущ от останалите.

Представителното събрание не трябва също така да се избира, за да взема никакви действени решения — работа, която то би свършило добре, а за да създава закони или да наблюдава дали тия закони, които е създадо, се изпълняват — дело, което то и само то може да извърши добре.

В една държава винаги има хора, които се отличават помежду си по произход, богатства и почести; и ако те биват смесвани с народа, ако имат, както и всички други, по един глас, общата свобода ще стане за тях робство и те изобщо не ще бъдат заинтересовани да я защитават, защото по-голямата част от решенията ще бъдат против тях. Затова тяхното участие в законодателството трябва да бъде пропорционално на предимствата, които те имат в държавата; а това може да стане, ако се създаде орган, чрез който те да въз-

пират начинанията на народа, както и народът да въздира техните начинания.

Така законодателната власт ще бъде доверена и на събрането на знатните, и на събрането на представителите на народа, всяко от които би имало отделни свои съвещания, цели, интереси.

От трите власти, за които говорихме, съдебната в известен смисъл въобще не е власт. Остават само първите две; и тъй като те имат нужда от една регулираща власт, която да не допуска крайности, тази власт може да изпълнява оная част от законодателното тяло, която се състои от благородници.

Законодателното тяло на благородниците трябва да бъде наследствено. То впрочем е такова по природа; освен това необходимо е то да бъде много заинтересовано от запазването на своите прерогативи, които сами по себе си са нещо ненавистно и които в една свободна държава винаги се намират в опасност.

Но тъй като една наследствена власт може да бъде увлечена в преследване на свои собствени интереси и да забрави интересите на народа, необходимо е винаги когато има опасност тя да бъде развратена, както например при случая със законите за събиране на данъци, нейното участие в законодателството да се състои само в отменяне, но не и в постановяване.

Под *право на постановяване* аз разбирам правото да нареждаш на себе си или да поправяш това, което е наредено от други. Под *право на отменяне* разбирам правото да се отмени решение, взето от друг — право, в което се е състояла властта на трибуните в Рим. И въпреки че този, който има право да отменя, има право и да одобрява, това одобрение в такъв случай не е друго освен декларация за отказ от правото на отменяне; то произтича от него.

Изпълнителната власт трябва да бъде в ръцете на монарха, защото тази страна на управлението, почти винаги изискваща бързо действие, се изпълнява по-добре от един, отколкото от много; и, обратно — всичко, което зависи от законодателната власт, често се изпълнява по-добре от много, отколкото от един.

Ако няма монарх и ако изпълнителната власт е поверена на известен брой хора от законодателното

тяло, свободата повече не може да има, защото двете власти ще се окажат обединени; едни и същи лица ще се ползват понякога — или винаги биха се ползвали — и от едната, и от другата власт.

Свобода няма да има и ако законодателното тяло не се събира дълго време. Защото може да се случи едно от следните две неща: или законодателната дейност да се прекрати и държавата да изпадне в анархия, или тази дейност да бъде поета от изпълнителната власт, която в такъв случай би могла да се превърне в абсолютна.

Не е необходимо законодателният орган да заседава постоянно. Това би било неудобно за представителите и би затруднило много изпълнителната власт, която ще мисли не за изпълнение на своите задължения, а само за защита на своите прерогативи и за правото си на изпълнителска дейност.

Нещо повече, ако законодателният орган се събира постоянно, може да се случи така, че той да се занимава само с поставяне на нови депутати на мястото на умрелите; и в такъв случай, ако законодателното събрание се окаже корумпирано, злото ще остане неизлечимо. Когато съставът на едно законодателно събрание постоянно се подменя, народът, който не е благоприятен към даден състав, възлага, не без основание, надеждите си на следващия. Но ако пък този състав остане неизменен, той, като вижда неговата поквареност, не очаква нищо хубаво от неговите закони; той ще се разяри или пък ще изпадне в безразличие.

Законодателното събрание не трябва да се свиква само, тъй като всеки политически състав чувствава, че има воля, само когато е събран; и ако то не се събере единодушно, не може да се каже коя част от него е действителният законодателен орган: тази, която се е събрала, или тази, която не се е събрала. А ако има право да се разпусне, може да се случи така, че то никога да не се разпусне, което би било опасно, в случай че е замисляло покушение над изпълнителната власт. Впрочем едни времена са по-благоприятни за законодателна дейност от други; затова е необходимо времето за свикване и времето за продължителност на

тия заседания да се определя от изпълнителната власт въз основа на известни на нея обстоятелства.

Ако изпълнителната власт няма право да възпира действията на законодателното събрание, последното може да стане деспотическо; защото, имайки възможност да си даде всяка власт, която поиска, то ще унищожи всички други власти.

И, обратното — законодателната власт не трябва да има право да възпира изпълнителната. Защото последната, бидейки по природа ограничена, не бива да бъде ограничавана повече; освен това изпълнителната власт има да решава въпроси, изискващи моментно решение. Един от главните недостатъци на властта на римските трибуни е била в това, че те са могли да преустановяват дейността не само на законодателната, но и на изпълнителната власт — нещо, което е причинило големи злини.

Но ако в една свободна държава законодателната власт няма право да спири изпълнителната, тя има право и е длъжна да разглежда по какъв начин се привеждат в изпълнение създадените от нея закони; и в това се състои предимството на такова управление пред управлението на Крит и Лакедемон, където козмите и ефорите не са давали сметка за своето управление.

Но каквото и да е това разглеждане, законодателното тяло не трябва да има власт да сяди лицето, което осъществява изпълнителната власт, и следователно — да сяди поведението му. Неговата личност трябва да бъде свещена, защото тя е необходима на държавата да не допуска законодателният орган да се превърне в тирания; свободата ще излезе веднага в момента, в който изпълнителната власт бъде подложена на обвинение или съд.

В такъв случай държавата няма да бъде монархия, а република без свобода. Но понеже този, който държи изпълнителната власт, може да прави това по лош начин поради лоши съветници, които като министри ненавиждат законите, макар като хора да ги покровителствуват, тези съветници могат да бъдат привлечени под отговорност и наказани. И в това се състои предимството на този вид управление пред управле-

нието на Гинд, където законът не е позволявал да бъдат давани под съд *ашимоните* дори след като изтече срокът на тяхното управление²⁷, поради което народът не е можел никога да получи удовлетворение за извършените над него несправедливости.

Макар изобщо съдебната власт да не трябва да се обединява с каквато и да е част от изпълнителната, това правило допуска три изключения, които се основават на интересите на лицата, привлечени към съдебна отговорност.

Първенците винаги предизвикват завист; и ако подлежаха на съда на народа, те щяха да бъдат изложени на опасност и нямаше да се ползват с онези привилегии, с които се ползува и най-малкият гражданин на една свободна държава — да бъде съден от равни нему. Затова благородниците трябва да отговорят не пред обикновените съдилища на нацията, а пред онези част от законодателното събрание, които се състои от благородници.

Може законът — далновиден и в същото време сляп — да се окаже в някои случаи прекалено суров. Но съдиите на народа, както казахме, не са друго, а само устата, която произнася думите на закона; неодоушевени същества, които не могат да смекчат нито силата, нито суровостта на закона. Затова и в дадения случай задълженията на съда трябва да поеме онези част от законодателното събрание, за която току-що говорихме като за необходими съд в други случаи; на върховния авторитет на този съд лежи отговорността да смекчи закона в полза на самия закон чрез присъди, които не са така сурови, както предшестващите ги.

Може също така да се случи някой гражданин да наруши в обществените дела правата на народа и да извърши престъпления, които назначените съдии не могат или не искат да наказат. Но по принцип законодателната власт не може да сяди; още по-малко да прави това в онези особени случаи, когато тя представлява заинтересованата страна, а именно народа. Следователно за нея остава само правото да обвинява. Но пред кого ще обвинява? Ще слезе ли тя до онези съдилища, които стоят по-ниско от нея и впрочем се състоят от хора,

конто, принадлежки, както и тя, на народа, ще бъдат смазани от авторитета на един толкова издигнат обвинител? Не: за запазване достойнството на народа и осигуряване безопасността на частното лице е необходимо частта от законодателното събрание, състояща се от представителите на народа, да внася обвиненията си пред оная част от законодателното благородничество, която няма нито нейните интереси, нито нейните страсти.

В това се състои преимуществото на този вид управление пред управлението на по-голямата част от древните републики, които са имали този недостатък, че народът е бил едновременно и съдия, и обвинител.

Изпълнителната власт, както казахме, трябва да взема участие в законодателството чрез правото си на отмяна; без това тя скоро ще се лиши от прерогативите си. Но тя ще пропадне и ако законодателната власт започне да взема участие в нейната дейност.

Ако монархът започне да взема участие в законодателството чрез правото си да издава постановления, свобода повече не може да има. Но тъй като той все пак трябва да взема участие заради собствената си защита, необходимо е това участие да се сведе само до правото му на отмяна.

Причина да се промени управлението на Рим е било това, че сенатът, който е разполагал с една част от изпълнителната власт, и съдиите, които са имали другата част от нея, не са имали, както народът, правото на отмяна на законите.

И така ето основните начала на управлението, за което говорим. Двете части, от които се състои законодателното събрание, си оказват чрез естественото си право на отмяна задържащо въздействие една на друга. Двете са свързани с изпълнителната власт, която от своя страна е свързана със законодателната.

Тези три власти би трябвало да останат в състояние на покой и бездействие. Но понежне необходимото движение на нещата привежда в движение и тях, те са принудени да действуват съгласувано.

Тъй като изпълнителната власт участва в законодателството само чрез своето право на отмяна, тя не е задължена да участва в разискванията. Дори не

е необходимо да внася предложения; защото тя винаги има възможност да не одобри заключенията на законодателната власт и затова може да отхвърли всяко решение по предложения, които тя не е искала да бъдат направени.

В някои древни републики, където народът общо е обсъждал делата си, е било естествено изпълнителната власт да внася предложения и да ги обсъжда заедно с народа; без това би се получила необикновена бърканица в постановленията.

Ако изпълнителната власт започне да участва в постановленията за дащите не само със съгласието си, свобода не може да има, тъй като тя ще се превърне в законодателна, и то в най-важния пункт от законодателството.

Ако по същия въпрос законодателната власт внася своите предложения не за всяка година поотделно, а за постоянно, тя рискува да загуби свободата си, защото изпълнителната власт вече няма да зависи от нея; когато това право е придобито завинаги, въпросът за това, на кого сме задължени за тази придобивка — на себе си или на друг, — става вече безразличен. Същото се случва и когато законодателната власт приема такива постановления — не за всяка година, а за постоянно — по отношение на сухопътните и морските сили, които тя трябва да повери на изпълнителната власт.

За да не може този, който осъществява изпълнителната власт, да потиска народа, трябва войските, които са му поверени, да представят народа и да бъдат проникнати от същия дух, както е било в Рим преди времето на Марий. А за да бъде така, има два начина: или тези, които служат в армията, да имат достатъчно средства, за да отговарят за поведението си пред останалите граждани, при което службата им да бъде само една година, както се е практикувало в Рим, или ако се имат предвид постоянните войски, попълняни от утайката на народа, законодателната власт да има правото да ги разпуска веднага щом реши; войниците трябва да живеят заедно с другите граждани и да няма нито отделни лагери, нито казарми, нито крепости.

Армията, щом веднъж бъде създадена, трябва да бъде непосредствено зависима не от законодателната,

а от изпълнителната власт; това е в съгласие с природата на нещата; нейната същност е повече да действа, отколкото да разсъждава.

В маниера на хората е те да уважават повече смелостта, отколкото плахостта; повече действието, отколкото благоразумието; повече силата, отколкото съветите. Армията винаги ще презира сената и ще уважава своите офицери. Тя няма да обърне никакво внимание на заповедта, която ще ѝ изпрати сенатът, защото ще сметне, че той се състои от хора страхливи и затова недостойни да нареждат. А ако армията зависи само от законодателната власт, управлението веднага ще стане военно. И ако някъде е станало обратното, то е било по причина на някакви извънредни обстоятелства; например поради това, че армията е била постоянно изолирана; че е била съставена от много части, всяка от които е зависела от своята провинция; че главните градове са били разположени на места, отлично защитени от самата природа и поради това не са имали войска.

Холандия е по-добре защитена дори и от Венеция; тя може да потопи разбунтувалата се войска или да я умори от глад. Военните части там не са в градовете, които биха могли да я снабдяват с храна; следователно те лесно биха могли да бъдат лишени от продоволствия.

Но ако при някои особени обстоятелства армията се намира в непосредствена зависимост от законодателния орган и управлението не е военно, тогава пък ще се получат други неудобства; ще стане едно от двете: или армията ще събори правителството, или правителството ще отслаби армията.

И това отслабване ще има съдбоносна причина: то ще бъде породено от слабостта на самото управление.

Всеки, който пожелае да прочете великолепното произведение на Тацит за *правите на германците*, ще види, че идеята за своето политическо управление англичаните са взели от тях — германците. Тази чудесна система е намерена в горите.

Както всичко човешко има край, така и държавата, за която говорим, ще загуби свободата си и ще загине. Рим, Лакедемон, Картаген са загинали по този начин.

Тази държава загива тогава, когато законодателната власт се окаже по-разложена от изпълнителната.

Не е моя работа да съдя дали англичаните действително се ползват от тази свобода, или не. Ще се задоволя само да кажа, че те я установиха чрез своите закони; и повече не се интересувам.

С това аз не възнамерявам нито да унищожавам другите управления, нито да казвам, че тази крайна политическа свобода трябва да служи като укор за тези, у които свободата е умерена. А и как бих могъл да кажа това аз, който смятам, че даже и излизайки от разум не всякога е желан и че хората почти винаги по-лесно се приспособяват към средата, отколкото към крайностите.

В своята «Океана» Харингтън²⁸ също иска да изясни коя е най-висшата степен на свободата, която устройството на една държава може да донесе. Но би могло да се каже, че той търси тази свобода, след като не я признава, и че строи Халкедон, като има пред погледа си Византия.

Глава VII

За известните ни монархии

Монархиите, които са ни известни, нямат за цел свободата, както монархията, за която току-що говорихме; те се стремят само към славата на гражданите, държавата и господаря. Но от тази слава произтича един дух на свободата, който в тия държави може да създава толкова велики дела и може би да съдействува за щастие то на хората толкова, колкото и самата свобода.

Трите власти там са разпределени и обединени не по образа на това държавно устройство, за което говорихме. Всяка власт е разпределена по особен начин, който повече или по-малко я приближава до политическата свобода; без това приближаване монархията би се изродила в деспотизъм.